

Поводом отварања Bibliothese Alexandrine (2002)

**ЧЕТВРТА ЕГИПАТСКА ПИРАМИДА
(Александријска библиотека)***

*Александрија. Најзад Александрија, та капљица росе,
комешање белих облака, жижа зрака испраних кишом, тај
медаљон успомена натопљених медом и сузама.*

(Нагиб Махфуз, Мирамар)

Као вечити спомен на Александра Великог, највећег војсковођу старог света, остао је чувени град Александрија. “Круна свих градова”, како ју је назвао велики римски историограф Амијан Марцелин, имала је необичну историју дугу 23 stoleћа. Њени најпознатији симболи били су гласовити светионик на острву Фарос, једно од седам светских чуда античког света и величанствена Александријска библиотека, највећи и најпознатији храм људског знања који је Александрију учинио метрополном хеленистичке уметности и науке. Библиотека није преживела сурове ударце бурних историјских догађаја, али је пуних 16 векова живело сећање на њу и сан о њеној обнови.

Као плод вишедеценијске међународне сарадње под окриљем владе Египта и UNESCO-а, на месту древне Александријске библиотеке данас се на обали Средоземног мора уздиже Bibliotheca Alexandrina, огроман културни комплекс који носи епитет “четврта пирамида”.

Гувернер Александрије Абд ас-Салам ал-Махгуб поставио је августа 2001. године прву књигу на полицу нове Александријске библиотеке - руком писан примерак Кур’ана, дело Ибн ал-Баваба, чувеног калиграфа из 10. века. Потом су на полицу стављени Библија, збирка романа египатског нобеловца Нагиба Махфуза и примерак “Мајкрософтовог” приручника “Excel 2000”.

Током дводневне церемоније свечаног отварања Bibliothese Alexandrine 2002. године, на посебно организованој свечаности југословенски амбасадор Рајко Богојевић, у име делегације из наше земље, уручио је директору Библиотеке, Исмаилу Сираг ад-Дину, комплет књижевних дела са простора Србије и Црне Горе.

Међу поклоњеним књигама најзначајнија је копија Мирослављевог јеванђеља, која је изазвала велику пажњу и захвалност домаћина.

Оснивање Александрије

Александар III Македонски, звани Велики (356-323. год. пре н. е., македонски краљ 336-323. год. пре н. е.), највећи војсковођа и освајач старог века, синоним војничке генијалности и личне храбрости, наследивши на престолу свог оца Филипа II, нашао се на челу моћног македонског краљевства. Ратник силовитог карактера кога су сматрали

* Термин *Александријска библиотека* односи се на стару, а *Bibliotheca Alexandrina* на обновљену библиотеку.

земаљским божанством - “сином бога Зевса-Амона”, остао је запамћен и као човек изузетне културе и образовања, како и доликује Аристотеловом ученику.

За непуну деценију и по владавине постао је апсолутни господар Грчке, освојио Малу Азију, Сирију, Египат и Персију, стигао до Инда. Његова војничка генијалност заснивала се и на широкој општој култури, те је заслужан за ширење хеленске културе по Истоку. Традиција је Александру приписивала оснивање преко 70 градова, од којих је идентификовано око 16.

Један од најблиставијих тренутака Александровог војевања било је оснивање града Александрије, као ослонца његове власти у Египту. На једном од бројних похода, он се са војском из Мемфиса низ Нил упутио према обали Средоземног мора и западно од делте Нила, код острвца Фарос, 332. год. пре н. е., основао свој први град, који и данас носи његово име.

Према легенди коју бележе Плутарх¹ у “Упоредним животописима” и Аријан² у “Анабаси”, Хомер је у сну, у стиховима, саопштио Александру место за подизање новог града, код некаквог острва “у јако валовитом мору, баш пред Египтом лежи, а Фаром зову га људи”. Александар нареди да се на реченом месту изради нацрт града, али креде нису имали. Зато узеше јечмена брашна, па су, описујући њиме по црној земљи, добили план града у облику хламиде, македонске ратне кабанице. Пројекат је урадио Александров архитекта, изврсни неимар Динократ са Родоса, који је радио углавном по Александровим плановима. Надзорници грађења убрзо су се прихватили посла, те је из Асуана почео Нилом да стиже чувени гранит, онај од кога су грађене пирамиде и комплекс храмова у Теби.

Међутим, Александар свој град никада није видео - отишао је у поход на Индију и при повратку умро у Вавилону.

Грађење је завршила грчка династија Птолемеја³ на египатском престолу, учинивши га за три века најраскошнијим хеленистичким центром, новом метрополем грчког света. Птолемеј I спојио је насипом Фарос са копном, претворивши га у полуострво на коме је грчки градитељ Сострат из Книда око 280. год. пре н. е. подигао преко 100 метара висок осмоугаони светионик, са чије највише платформе је сваке ноћи горела ватра.

Захваљујући свом положају као главном граду Птолемеја, учен, богат и ускомешан град Александрија (ар. al-Iskandariyya) постаће центар светске трговине, хеленистичке и семитске културе.

¹ Plutarchos (око 46-120), из Херонеје у Беотији, биограф и академски филозоф, последњи значајни грчки писац. Од његовог обимног литерарног дела сачувана је отприлике једна трећина, од којих је посебно интересантно дело *Упоредни животописи* или *Биографије војсковођа и државника*,

поређаних у парове, по један Грк и по један Римљанин, са паралелним упоредним разматрањем на крају (23 пара, на пример: Александар-Кајсар, Демостен-Кикерон), уз то 24 појединачне биографије.

² Flavius Arrianos (око 95-175), из Никомије у Битинији, служио дуго као официр и био високи чиновник у римској државној служби. Његово главно дело, *Anabasis*, историја похода Александра Великог, представља мирно приказивање догађаја, а на основу извора из Александровог доба намерно без фантастичности, која је тада већ овладала у литератури о том владару.

³ Птолемеји или Лагиди, македонска династија Египта 305-30. год. пре н. е. Оснивач династије Птолемеј I Сотер, војсковођа Александра III Македонског, добио је 323. год. пре н. е. Египат као сатрапију. У борбама за наслеђе Александра Македонског успео је да учврсти своју власт у Египту и оснује 305. год. пре н. е. династију Птолемеја. То је последња хеленистичка династија која је пала под власт Римљана 30. год. пре н. е. Владавина Птолемеја обележена је привредним и културним напретком Египта. Египћани нису прихватили Птолемеје као домаћу династију, те су често устајали против њих.

Оснивање Музеона и Библиотеке

Први птолемејски краљеви желели су да афирмишу Египат као најмоћније краљевство свога доба. Доводили су у Александрију писце, песнике, научнике и уметнике из читавог античког света, како би интелектуално обогатили две институције без преседана - Музеон и Библиотеку. Музеон или светилиште Муза (грч. *museion*; лат. *museum*) био је први научни институт и највећи универзитет антике, а Библиотека прва универзална библиотека.

О оснивању Музеона и Библиотеке постоје разни извори у којима се огледају две различите традиције - једна их приписује краљу Птолемеју I Сотеру ("Спаситељ")⁴, а друга његовом сину, Птолемеју II Филадельфу ("Братољубив"). Најранији извор, познат као *Аристеево писмо*⁵, заслугу за оснивање ових институција приписује Птолемеју II, на сугестију Деметрија из Фалерона⁶, "задуженог за Краљевску библиотеку".

С друге стране, само једно сведочанство изричито спомиње да је Сотер био прави оснивач Библиотеке. Иринеј⁷ саопштава да је "Птолемеј, син Лага, имао за циљ да библиотеку коју је основао у Александрији опреми делима свих људи, докле год завређују озбиљну пажњу". Чини се да ова тврдња намерно одбацује традицију која даје предност Филадельфу, а имала је веома мало следбеника. Ипак, Филадельфова слава далеко је надмашила очеву, па је кроз цео средњи век њему, уз помињање Деметрија, приписивано оснивање Библиотеке.

Упркос импресивној историјској традицији у корист Птолемеја II Филадельфа, већина савремених научника је склона да заслугу за оснивање Музеона и Библиотеке припише Птолемеју I Сотеру. Нема готово никакве сумње да је Деметрије сугерисао Сотеру идеју о оснивању великог истраживачког центра у Александрији, познатог као Музеон, са значајном универзитетском библиотеком у његовом саставу. Такав предлог савршено се уклапао са Сотеровом жељом да Александрију учини не само престоницом моћног краљевства, већ и центром хеленистичке културе и цивилизације.

Тачан датум оснивања ове две институције није познат, али је вероватно да је Сотер прве кораке предузео око 290. године пре н. е., да би мисију у потпуности извршио Филадельф, јер је поуздано утврђено да су и Библиотека и Музеон цветали и пружали своја јединствена достигнућа за време његове владавине.

Занимљива и карактеристична личност свога доба и лојалан ученик перипатетичке школе, Деметрије је био не само сјајан државник, већ и врло плодан писац "чију је ученост и свестраност" високо ценио Диоген Лаертије⁸. У Александрији Деметрије је, захваљујући свом богатом и разноврсном искуству, постао краљев саветник за законодавна питања. Све док је Сотер владао Египтом, Деметрије је био безбедан и поштован; али, након Сотерове

⁴ Птолемеј Лаг (Ptolemaios Lagus), војсковођа Александра Великог, после његове смрти први грчки краљ у Египту (323-285. год. пре н. е.) и оснивач династије Птолемеја.

⁵ "Аристеев" - *Аристеево писмо*, јеврејски фалсификат начињен у општини у Александрији, који је, вероватно, настао у 2. веку пре н. е. Тобожњи аутор је дворски чиновник краа Птолемеја II. У писму се описује, у стилу хеленистичког путописног романа, како су 72 јеврејска научника која су дошла из Јерусалима у Александрију превела Стари завет на грчки.

⁶ Demetrios (друга половина 4. века пре н. е.), атински политичар и перипатетички филозоф; владао Атином од 317-310. год. пре н. е. Затим је побегао на двор краља Птолемеја I у Александрији и постао његов саветник од око 297. год. пре н. е.

⁷ Други облик имена Иринеј (Eirenaios, Irenaeus) (2. век н. е.), из Мале Азије, епископ у Лиону од 178. год., значајан грчки црквени писац.

⁸ Diogenes Laertios (3. век н. е.); аутор историје грчке филозофије, мешавине биографије и доксографије, састављене према схеми која још и данас важи, према реду учења и старешинама појединих школа (*Животи и мишљења истакнутих филозофа*).

смрти 283. године пре н. е., пада у Филаделфову немилост, те бива ухапшен и протеран у Делту, где је и умро.

Деметријева блиска повезаност са Сотером за време последње деценије његове владавине и високо уважавање и поверење које му је указивао монарх, омогућили су му да оствари амбициозну замисао о стварању научног центра у Александрији, упоредивог једино са Аристотеловим Перипатосом у Атини или чак и већим од њега.

Музеон у античким изворима

План Музеона био је израђен по узору на две чувене атинске филозофске школе, Платонову Академију и Аристотелов Ликеј.

Страбон⁹ износи о Музеону у Александрији следеће податке: “Био је део краљевских палата, имао је шеталиште [*peripatos*], засвођен ходник [*exedera*], велику кућу у којој је била трпезарија за чланове Музеона. Они су чинили заједницу која је држала власништво заједно са свештеником кога су именовали краљеви (а за време Империје Цезар) да буде одговоран за Музеон”. Председавајући свештеник указује на верски карактер ове институције.

Очигледна сличност ових установа била је последица Деметријевог покушаја да следи пример атинских школа, нарочито Ликеја, чији је веран ученик био. Осим онога што саопштава Страбон, нема даљег помињања архитектонског стила Музеона. На жалост, Аристониново¹⁰ дело *О Музеону у Александрији* је изгубљено.

Сам назив *музеон* је подједнако индикативан јер је светилиште Муза било уобичајено обележје атинских филозофских школа. Било је раширено веровање да се филозофско и уметничко надахнуће приписује Музама, а Витрувије¹¹ је укључивао и науку. Он наводи причу Питагоре¹² који је веровао да не би дошао до извесног математичког открића да није било инспирације Муза, којима је приносио жртву и изражавао захвалност.

Спој науке и књижевности био је најбоље представљен у атинском Ликеју, а касније у Музеону из Александрије.

Библиотека у античким изворима

Необична је подударност да птоlemeјски извори никада не спомињу заједно Музеон и Библиотеку. У 3. веку пре н. е. у стиховима Тимона¹³ и Хероде¹⁴ алудира се само на Музеон. У 2. веку пре н. е. “Аристејево писмо”, документ сумњиве историјске

⁹ Strabon (око 63. год. пре н. е. - 19. год. н. е.), родом из Амасије у понтоској држави, грчки географ. Као што сам прича, пропутовао је земље Средоземља од Јерменске (Арменије) до Сардиније, и од Црног мора до Етиопије; у Риму и Египту је боравио дуже. Његов *Земљопис* у 17 књига сачуван је у целини.

¹⁰ Aristonikos, граматичар из Александрије, савременик Страбон, који је живео под Августом и Тиберијем. Аристоникова дела су доста користили други аутори.

¹¹ Marcus Vitruvius Pollio (крај 1. века пре н. е.), римски архитект и инжењер, аутор дела *De architectura*, посвећеног Августу. Ово дело је једино из те области које је сачувано из антике и од времена ренесансе па надаље давало много подстицаја градитељима и уметницима.

¹² Pythagoras (друга половина 6. века пре н. е.), родом са Самоса, грчки филозоф. Бавио се, између осталог, математиком и теоријским питањима музике.

¹³ Timon (320-230. год. пре н. е.), из Флијунта, први писац скептичар. Доста је путовао. Писао је епове, око 60 трагедија и сатирских игара, око 30 комедија и друга песничка дела.

¹⁴ Herodas, деловао око 260. г. пре н. е., вероватно у оквирима уже политичке орбите Птолемеја; био близак високој књижевној култури. Оживео је јампски метар и старо јонско наречје песничтва 6. века пре н. е. и надовезао ова достигнућа науке о књижевности неугледном миму.

вредности, говорило је само о Библиотеци. Страбон је у свој опис Александрије, убрзо након пада птолемејске династије, укључио само опис Музеона. За време Империје јавља се другачија традиција која повезује оснивање ове две установе, као што је у делима Атенаја¹⁵ и Иринеја. Ипак, општа је сагласност да су ове две институције постојале заједно и да је једна допуњавала другу. Штавише, повезаност Библиотеке и Музеона са именом Деметрија Фалеронског наводи на помисао о заједничком датуму оснивања за време Птолемеја I Сотера, најкасније 295. год. пре н. е.

Оснивање “Библиотеке ћерке”

У почетку, постојала је Библиотека близу Музеона у склопу краљевских палата, са погледом на велику луку. Пола столећа касније, када је количина прикупљених књига превазишла њен капацитет, одлучено је да се отвори огранак Библиотеке за смештај прекобројних књига. Овај огранак био је инкорпориран у Серапеум, Сераписов¹⁶ храм, који је изнова саградио Птолемеј III Еуергет (“Доброчинитељ”), а налазио се на знатној удаљености од краљевског кварта у Египатском округу, јужно од града.

Занимљиво је да су средњовековни писци приписивали ово гранање Библиотеке славном Филадельфу, а не његовом сину, Еуергету. Међутим, убедљив доказ у корист Еуергета појавио се током ископавања на терену 1943/44. године, када су откривени остаци темеља који јасно носе име Птолемеја III (246-221. год. пре н. е.). Огранак Серапеум, “Библиотека ћерка”, убрзо се развио у праву библиотеку, а у римско доба постао је активан центар учености.

“Краљевска библиотека”

Где год малобројни сачувани извори до 3. века н. е. казују о птолемејској Библиотеци, не говоре о две различите библиотеке, већ најчешће о “Краљевској библиотеци”, “Великој библиотеци” или, једноставно, “Библиотеци”. Вероватно стога што је постојао само један главни библиотекар кога је именовано краљ. С друге стране, искључиво помињање две различите библиотеке јавља се почев од краја 4. века, када Епифаније¹⁷ убедљиво говори о “првој Библиотеци и другој, подигнутој у Серапеуму, мањој од прве, коју су називали ‘ћерком’ прве”; и Цецес¹⁸ у 12. веку н. е., који такође говори о две библиотеке, једној изван палате и другој унутар ње. Разлог за то вероватно лежи у судбини ових библиотека.

¹⁵ Athenaios (почетак 3. века н. е.), из Наукратиса у Египту, написао *Гозбу учених* у 15 књига од којих је отприлике половина сачувана.

¹⁶ Други облик Сарапис, име хеленизованог египатског божанства које је у Египту (Мемфис) изведено из сложенице Озирис-Апис. Његов култ увео је Птолемеј I Сотер, а био је приступачан како за Египћане, тако и за хеленистички свет изван Египта. Култ Сараписа убрзо се јако раширио, а његов храм, назван по грчким обичајима Σεραπεῖον, био је подигнут у Александрији.

¹⁷ Eriphanios (4. век н. е.), из Јудеје, грчки црквени писац. У млађим годинама био монах у Египту, затим управљао у свом завичају манастиром, који је сам основао, и од 367. год. живео као епископ у граду Констанцији на Кипру.

¹⁸ Цецес Јован (Joannes Tzetzes, око 1110-1185), брижљиво образован, царев секретар и учитељ граматике, уједно и прототип за беду граматичара на коју се увек изнова жалио, самосвестан, веома полемички расположен и у стручним питањима често потпуно површан.

Библиотекар - краљевска служба

Управљање Библиотеком било је од виталног значаја. У најранијем извору, “Аристејевом писму”, спомиње се Деметрије из Фалерона “који је био задужен за Краљевску библиотеку”. Сличан израз употребљен је у запису у част Онасандера из Пафоса (око 88. год. пре н. е.), “надлежног за Велику библиотеку у Александрији”. У лексикону “Суда”¹⁹, дужност библиотекара описана је у поглављу “Животи” као “управник или председник Библиотеке”. Исто тако, средњовековни Цецесов текст упућује на Ератостена²⁰ као “библиофилакса” [*bibliophylax*], израз који у папирусима обично значи “чувар архиве”. Очигледно да није постојао посебан назив за библиотекара као таквог, али је постојала дужност управника или председника Библиотеке.

Александријски библиотекар (управник библиотеке) је био један од највиших и најугледнијих службених положаја, а додељивао га је краљ лично. Чињеница да је постојало специјално наименовање за управљање Библиотеком, различито од оног у Музеону, јесте показатељ независног административног карактера ове две институције. Очигледно је и да се место председника или управника библиотеке сматрало престижним положајем, будући да је често био спојен са звањем краљевског татора. То потврђују случајеви Зенодота, Аполонија и Аристарха, библиотекара управника који су били почаствовани овом угледном краљевском службом.

Библиотекар управник је обично биран међу најистакнутијим личностима науке или књижевности, које су дале богат лични допринос александријској учености.

Осим за Деметрија из Фалерона, као водећег оснивача древне Библиотеке, не постоји сагласност расположивих извора о коначном списку и хронолошком следу библиотекара управника Александријске библиотеке. У великој мери се мора ослањати на два непотпуна списка - један укључен у Цецесов текст, а други у папирус из Оксиринха²¹. Заједничким увидом у оба документа дошло се до следећег списка:

- *Зенодот из Ефеса (око 285 - око 270. пре н. е.)*
- *Аполоније са Родоса (Рођанин) (око 270 - 245. пре н. е.)*
- *Ератостен из Кирене (245 - 204/1. пре н. е.)*
- *Аристофан из Византа (204/1 - 189/6. пре н. е.)*
- *Аполоније (Еидографос) (189/6 - 175. пре н. е.)*
- *Аристарх из Самотраке (175 - 145. пре н. е.)*
- *Кидас (један од Копљаника) (145 - 116. [?] пре н. е.)*

Упадљиво је да два значајна имена, Деметријево и Калимахово²², недостају на списку. Први се помиње у “Аристејевом писму” као “одговоран за Краљевску библиотеку”, а на другом упућује Цецес само као “младића са двора”, шта год то могло

¹⁹ “Суда” - облик *Суидас* представља, вероватно, учену конјектуру Еустатија из Солуна - наслов је великог византијског енциклопедијског језичког лексикона и лексикона реалија из 10. века; он садржи многобројне изгубљене фрагменте античких и византијских писаца, те тако представља непроцењиву ризницу знања.

²⁰ *Eratosthenes* (3. век пре н. е.), родом из Кирене, Калимахов ученик, управник Александријске библиотеке, један од најсвестранијих грчких научника; себе је називао филологом. Оснивач је математичке географије (мерење Земљине кугле) и научне хронологије за политичку и књижевну историју Грка.

²¹ Насеље у Египту.

²² *Kalimachos* (око 300-240. год. пре н. е.), родом из Кирене, најзначајнији песник хеленистичког доба. У Александрији је добио задатак од Птолемеја II да направи каталог (*Пинакес*) краљеве библиотеке и тако њену богату садржину учини приступачном; тај каталог у 120 књига касније ће постати научни списак грчке литературе.

значити. Положај Деметрија није тешко објаснити. Списак горе наведених имена почиње са владавином Филадельфа, који је можда и установио званичну дужност библиотекарa управника. Пре тога, дужности надзирања напретка рада у библиотеци можда су представљале специјалну краљевску службу коју је Сотер увео за Деметрија. Када је Филадельф наследио трон и протерао Деметрија, Зенодот је званично постављен на новоустановљену дужност “библиотекарa”. Калимах, који је још увек био “младић”, али изванредно обдарен, добиће статус одговорне комисије у Краљевској библиотеци, што га је подстакло да импозантним “Каталогом” (*Пинакес*) крунише свој библиотекарски рад.

Последње име на списку представља изненађење. Откуд “копљаник” међу учењацима? Највероватније објашњење је Кидасово спровођење прогона који је Птолемиј VIII Еуергет II усмерио против непријатељске фракције унутар Музеона. Било је то 145. год. пре н. е., када је Аристарх, претходни библиотекар, напустио своју дужност и побегао из земље у друштву других учењака.

Последњи познати библиотекар је Онасандер, Кипранин из Пафоса. У једном запису из времена владавине Сотера II, назван је “надзорником Велике библиотеке у Александрији”. Онасандер је вероватно био присталица Сотера II за време његовог изгнанства на Кипар, те је тако био награђен дужношћу “библиотекарa” када се Сотер вратио у Александрију 88. год. пре н. е.

Збирке древне Библиотеке

Древна Александријска библиотека била је прва јавна библиотека у власништву државе у античко доба и једина универзитетска библиотека у правом смислу те речи. Претпоставља се да је на свом врхунцу поседовала око 700 000 свитака, што би било приближно 100-125 000 књига у данашњем смислу речи, па је славом надмашила Музеон.

У Библиотеци је подстицан и преводилачки рад, па је, према неким изворима, управо ту преведена *Септуагинта*²³, први превод Старог завета са хебрејског на грчки.

Птолемејски краљеви су посебно водили рачуна о обогаћивању библиотечких збирки књижним благом из свих области знања. Били су неуморни у напорима да дођу до књига за своје библиотеке, а најраније сведочанство о њиховој ревности треба тражити у “Аристеевом писму” из 2. века пре н. е., у коме Аристееј казује да је “Деметрије из Фалерона... имао на располагању велики буџет како би прикупио, уколико је могуће, све књиге света; куповином и преписивањем он је, како је најбоље знао, спровео краљеву намеру у дело. Када су га једном питали... о томе колико хиљада књига је већ било прикупљено, одговорио је: ‘више од 200 000, о краљу; и ја ћу ускоро марљиво трагати за остатком, тако да може бити достигнут укупан број од пола милиона’”.

Средњовековни Цецесов текст, који потиче из једног античког извора, практично понавља исте информације, са додатним појединостима о расподели књига између две библиотеке: “Број књига у спољној библиотеци износио је 42 800; у унутрашњој библиотеци 400 000 “мешовитих” књига и 90 000 “немешовитих” књига”. Подела књига, односно “свитака”, на мешовите и немешовите може указивати на метод класификације: мешовите су могле бити оне које садрже више од једног дела, а немешовите само једно појединачно дело. Исти текст тврди да књиге нису набављане само од Грка, већ и од других народа. Ипак, већи део био је несумњиво грчки; у ствари, судећи према научном раду у Александрији, стиче се утисак да је читав корпус грчке књижевности био сконцентрисан у том граду. Основана претпоставка да је и Аристотелова библиотека била депонована у Александрији подстакла је у средњем веку уверење да је сам Аристотел

²³ “Септуагинта” (лат. septuaginta седамдесет), назив за грчки превод Светог писма (Старог завета) који су, према легенди, израдила 72 учена Јеврејина у Александрији (200. год. пре н. е.) по наредби египатског краља Птолемеја Филадельфа.

подучавао у њој. Таква достигнућа не би могла бити остварена без изузетног труда и огромне финансијске потпоре.

Могло се и очекивати да је под управом Деметрија Библиотека, као и Музеон, имала перипатетичку тенденцију. Позната Страбонова изјава да је Аристотел био први по рангу међу колекционарима књига и да је “научио краљеве Египта како да оснују библиотеку”, имплицира да је био сматран духовним оцем Александријске библиотеке.

Кружиле су бајковите приче о томе докле су Птолемеји били спремни да иду у свом “лову” на књиге. Једна од метода била је детаљно претраживање сваког брода који пристане у александријску луку; свака пронађена књига била би однета у Библиотеку где се одлучивало да ли је вратити власнику или задржати и адекватно надокнадити. Овако стицане књиге Гален²⁴ је називао “са бродова”. Друга прича открива безобзиран начин којим су добијени оригинални рукописи дела великих драмских песника Ешила, Софокла и Еурипида. Ови драгоцени документи били су чувани у Атинској државној архиви и нису давани на позајмицу. Међутим, Птолемеј III вешто је убедио гувернере Атине да му дозволе да их позајми ради копирања. Огромна сума од 15 талената²⁵ сребра била је депонована у Атини као гаранција за њихов повраћај. Краљ је задржао оригинале, послао назад копије и свесно изгубио свој залог. Али, овакав догађај је био изузетак и само показује до којих би крајности ишао страстан библиофил како би задовољио своју страст.

Књиге су обично набављане на разним местима, нарочито у Атини и на Родосу, највећим тржиштима књига у то време. Повремено би биле куповане различите верзије истог дела, као, на пример, Хомеров текст који је дошао са разних места, “са Хиоса”, “из Синопе” или “из Масалије”.

Птолемеји су желели да њихова Библиотека буде универзална. Не само да је требало да обухвати највећи део грчког знања, већ и писана дела свих народа која би била превођена на грчки. Најистакнутија не-грчка дела била су, без сумње, египатски “свети списи” из којих је Хекатај из Абдере²⁶ црпио податке за своје дело *Египтијака* [*Aegyptiaca*]. Манетон, египатски свештеник који је познавао грчки језик и културу, прихватио се писања обухватне историје Египта на грчком, тако да је Библиотека требало да има потпун корпус египатских списа. Готово истовремено, ако не и раније, Беросос, халдејски свештеник, написао је историју Вавилона на грчком. Његова књига убрзо је постала позната у Египту и Манетон ју је вероватно прочитао.

Изгледа да су источњачке религије биле веома привлачне, па је, према Плинију²⁷, Калимахов ученик Хермипус написао обимну књигу (у два милиона редака) о зороастријанизму. Тако амбизиозан подухват подразумева да је детаљан опис персијске маздејске вере био доступан у Александријској библиотеци. Будистички списи су такође били доступни, као резултат размене амбасада између Ашоке²⁸ и Филадельфа.

²⁴ Galenos (око 130-200), родом из Пергама, најплоднији и најмногостранији грчки писац у области медицине.

²⁵ Талент, старохеленска новчана јединица од 6 000 сребрних драхми.

²⁶ Hekataios (крај 4. века пре н. е.), хеленистички писац с филозофским амбицијама, Пировов ученик. Између осталих дела, написао *Египатску историју*, третирајући Египат као колевку цивилизације, описујући га делимично на основу личних утисака, делом сликајући идеалну државу, а делом ширећи птолемејску културну пропаганду.

²⁷ Плиније Старији (Gaius Plinius Secundus, 23-79) родом из града Кома (Comum) у северној Италији. Од његових дела, међу којима се налази 20 књига *Германских ратова*, сачувана је само *Природна историја*, једна енциклопедија тадашњег знања сређена према стручним групама и прикупљена из стотине грчких и римских стручних дела и писаца, важан извор за области као што су уметност, географија, народна медицина итд.

²⁸ Ашока, цар (око 273-232. год. пре н. е.) староиндијске државе Магаде; под својом влашћу ујединио готово целу Индију. За његове владавине, економика и култура старе Индије бележе велики напредак: занати трговина, писменост, архитектура, прихватање и ширење будизма.

Интелектуална радозналост и академско интересовање несумњиво су мотивисали учењаке да изучавају и пишу о источним и древним религијама, али битнији разлози леже у превођењу *Пентатеуха*²⁹ [Петокњижја] Старог завета. Такав превод са хебрејског на грчки био је практична потреба због велике јеврејске заједнице у Александрији, већ хеленизоване до краја 3. века пре н. е. Прича о преводу “Септуагинте” која се везује за Аристеја добро је позната; довољно је рећи да се драматичном представљању “Писма” више не верује. Текст Септуагинте био је превођен део по део током 3. и 2. века пре н. е. Али, оно што је важно јесте да је такво достигнуће било могуће управо у Александрији, захваљујући обиљу истраживачке грађе доступне у Библиотеци. “Септуагинта” је опстала као највредније дело у историји свих превода и даље остаје неопходна за све библијске студије.

Рађање класификационог система

Шта се дешавало са овим хрпама књига и свитака, сакупљаним за библиотеке у Александрији? Свакако је морао постојати сложен начин организације рада на њиховом пописивању и класификацији. Гален пружа фрагментарне информације које бацају трачак светлости на ову процедуру. Он приповеда о верзији треће књиге Хипократових³⁰ *Епидемија* која је припадала Мнемону из Сидона, а била је код њега када је пловио из Памфилије у Александрију, где је, у складу са краљевом наредбом и званичним обичајима, била конфискована. Галенови извори тврде да је једна таква књига била касније прегледана у Библиотеци, означена етикетама “са бродова” и “Мнемон из Сидона”; а затим додају: “Зато што су у случају свих осталих путника који су упловљавали са књигама, краљеви помоћници уписивали имена путника, пре него што би књиге биле одлагане у складишта, [*apothekae*], јер је њихов обичај био да сакупљају књиге у гомилама у ‘одређеним зградама’, пре него што би коначно биле узимане на коришћење у библиотекама”.

Подаци из ове приче наговештавају да су “депои за принове” били смештени у “одређеним зградама” у којима су све књиге и свитци били депоновани. Тамо би библиотечки помоћници, [*hyperetae*], започињали поступак пописивања и класификације. Пописом је регистровано порекло књиге; у наведеном примеру то је било “са бродова”, а у другим случајевима место порекла пропраћено именом власника, уколико је познато. Поред имена аутора стављано је име научника који је “кориговао” или приредио текст. Следећи корак у процесу класификације био је етикетирање књига или свитака као “мешовитих”, [*symmigeis*], када су обухватили више од једног дела и “немешовитих”, [*amigeis*], за појединачне текстове. Најзад, дужина текста била би одређивана утврђивањем броја редова које је садржавао.

Савремен протокол или регистар садржаја Библиотеке и детаљан каталог били су доступни читаоцима као помоћ у проналажењу тражених књига. Али, пуки попис није био довољан; био је неопходан и критички водич кроз садржаје библиотека. Овај огроман подухват изискивао је научника бескрајне енергије. Таква личност нађена је у Калимаху, који ће израдити “Пинакес”.

Постоје два описа “Пинакеса” - из 10. и 12. века н. е. Ранији опис је, заправо, одредница у лексикону “Суда”: “Калимах је саставио... таблице [*Pinakes*] знаменитих људи на сваком пољу науке и онога што су писали, у сто двадесет књига”. Други опис је већ помињани Цецесов одломак у коме износи број књига у две библиотеке и даје примедбу да је Калимах “након своје ревизије [*anorthosis*] сачинио “Пинакес” [попис]

²⁹ “Пентатеух” (грч.), “петокњижје”, од превода Библије (Старог завета) на грчки језик у тзв. александријској епохи, назив за пет књига које се приписују Мојсију: *Генесис* (Постање), *Ексодус* (Издао), *Књига Левитска* (закони за Левите), *Бројеви* (бројење народа), *Закони поновљени*.

³⁰ *Hippocrates* (око 460 - око 370. год. пре н. е.), са острва Коса, оснивач медицине као науке и најчувенији грчки лекар. Под његовим именом сачувано је тачно 130 списа.

књига”. Овај каснији опис представља “Пинакес” као једноставан инвентар који је највероватније већ постојао, док га одредница у “Суди” приказује више као библиографски каталог у коме је Калимах дао преглед аутора за које је оценио да су се истакли у посебним стручним областима.

Будући да “Пинакес” у целисти више не постоји, нема начина за реконструисање целог плана рада или откривање метода по коме је Калимах класификовао “све области знања”. Срећом, неколико фрагмената је преживело и из њих се може извести неколико претпоставки. Његов основни метод класификације био је према теми: реторика, право, етика, трагедија, комедија, лирска поезија, историја, медицина, математика, природне науке и разно. У оквиру сваке теме индивидуални аутори су били сређени по алфаветском редоследу. Свако име било је пропраћено кратком библиографском напоменом и критичком оценом ауторовог дела. Чини се да је *Пинакес* одмах постао модел за будуће радове те врсте. Може се чак пратити његов утицај све до средњег века, до његовог бриљантног арапског двојника из 10. столећа, Ибн ан-Надимовог *Ал-Фихриста* или *Индекса*, који је, срећом, до нас стигао нетакнут.

Крај древне Александријске библиотеке

Судбина чувених збирки александријских библиотека је питање које је од 18. века поделило историчаре. Мање-више постоји сагласност да су биле уништене, али питање је - како и када? Да ли су Библиотека или библиотеке преживеле до 7. века, када су Арапи освојили Египат или су нестале раније?

Упркос озбиљним противречностима међу проучаваоцима судбине Александријске библиотеке, могуће је реконструисати кључне моменте њене пропасти: Александријски рат 48. год. пре н.е., уништење Серапеума 391. год. пре н. е. и арапско освајање Египта 642. год. н. е.

Александријски рат

У једној фази Римског грађанског рата 48. год. пре н. е., Цезар³¹ је у очајничком гоњењу Помпеја стигао у Александрију, где је сазнао за Помпејеву смрт и египатски грађански рат између Клеопатре и њеног млађег брата Птолемеја XIII. Цезарово уплитање било је неизбежно - стао је на Клеопатрину страну и нашао се у рату са младим Птолемејем. Главни историјски извор о почетној и пресудној фази рата је сам Цезар кога су на мору бројно надмашили непријатељски бродови, а на копну његове снаге су биле одсечене од слатке воде. У жестини борбе Цезар је ипак задржао превласт јер је “запалио све те бродове и оне који су лежали на доковима...” Ватра се показала као успешна тактика која је уништила непријатељску флоту и омогућила Цезару да стекне пуну контролу над улазом у луку.

Нема сумње да је Цезар рекао истину, али је прећутао друге последице пожара, супротно свом уобичајеном стилу свеобухватног описивања догађаја.

Његов официр, аутор *Александријског рата*, ишао је у апологетском тону још даље, наглашавајући да су зграде у Александрији биле готово “ватроотпорне”: “Што се тиче пожара, Александрија је била сигурна, јер су зграде биле без дрвне конструкције, све је било саграђено од камена, од кровова до подова”.³²

³¹ Јулије Цезар (Caius Iulius Caesar, антички изговор Кајсар, око 100-44. год. пре н. е.), римски војсковођа и државник светског значаја.

³² Гај Јулије Цезар, *Моји ратови*, Зора, Загреб, 1972, стр. 325.

Лукан³³, аутор епске поеме о грађанском рату, тврди да “са бродова, ватра се проширила на остале градске четврти... Зграде близу мора су се запалиле; ветар је додавао снагу силама катастрофе; пламен... се ширио преко кровова метеорском брзином”. Други савременик, стоички филозоф Сенека³⁴, каже да је 40 000 књига спаљено у Александрији за време Цезаровог рата. До краја 1. века, Плутарх је са више смелости писао Цезарову биографију³⁵, па је одређенији: “Као друго, како је непријатељ настојао да га одсече од његова бродовља, био је присиљен да одбије опасност помоћу ватре³⁶ која, ширећи се из докова и пустошећи уништи и велику библиотеку [*megale bibliotheke*]”.³⁷

Плутарх даје најјасније објашњење судбине Велике библиотеке унутар краљевских палата. Каснији историчари од 2. до 5. века понављају исте податке са извесним варијацијама. Аулус Гелијус³⁸ који је писао у 2. веку, казује да је мноштво књига, близу 700 000, било “потпуно спаљено за време пљачке града у нашем првом рату у Александрији, не намерно или по нечијем наређењу, већ случајно, од стране помоћних војника”. Апологетски тон је очигледан. Амијан Марцелин³⁹ касније, у 4. веку, говори о “библиотекама непроцењиве вредности и сведочанства старих су једногласна да је седам стотина хиљада књига - скупљених непрестаним трудом краљева Птолемеја - изгорело док је град под диктатором Цезаром био пљачкан у Александријском рату”.⁴⁰

Ипак, међу савременим научницима и даље су подељена мишљења о последицама пожара. Неки прихватају ваљаност тврдњи да је Краљевска библиотека спаљена за време Александријског рата. Други фаворизују ограниченост Цезаровог описа, па прихватају као историјску чињеницу тврдњу аутора “Александријског рата” да су зграде у граду биле без дрвне конструкције, па стога “ватроотпорне”. Ипак, на основу Луканове тврдње о “метеорској брзини” ширења пожара, не може се порећи да је дрво коришћено у структури кровова јавних зграда.

Плутархово сведочење о овој појединости је нарочито значајно јер је лично и блиско познавао Александрију, коју је посетио вероватно после свог школовања у Атини. Био је страстан читалац, па је највероватније посетио Музеон и сам сазнао да његова “Велика библиотека” више не постоји након уништења у Цезаровом рату.

³³ Marcus Annaeus Lucanus (39-65), из Кордобе у Шпанији, латински песник, нећак филозофа Сенеке. У почетку је био у пријатељству са царем Нероном, али је учествовао у Пизоновој завери, па је морао сам себи да одузме живот. Од његових дела сачуван је само (недовршени?) еп *О грађанском рату*, у коме се описују борбе између Помпеја и Кајсара (Цезара).

³⁴ Lucius Annaeus Seneca, Млађи (око 4-65), родом из Кордобе, син Сенеке Старијег, државник у Риму; цар Клаудије га је прогнао на острво Корзику (41-49); постао је васпитач младог Нерона и у току прве половине његове владавине његов саветник и стварни управљач државним пословима. Касније је бивао све више запостављен и, најзад, због тобожњег учествовања у завери против Нерона, приморан да изврши самоубиство.

³⁵ Plutarh, *Usporedni životopisi III*, Zagreb, “August Cesarec”, 1988, str. 97-139.

³⁶ У невољи Цезар је спалио 72 потпуно наоружана александријска брода поред оних који су лежали у бродарницама.

³⁷ У Музеону који је око 283. год. пре н. е. основао Птолемеј. Библиотека је могла изгорети само делимично.

³⁸ Aulus Gellius (2. век н. е.), написао је дело под насловом *Атичке ноћи (Noctes Atticae)*, зато што их је отпочео за време једног зимског семестра у Атини, један латински састав избора онога што је прочитао код старијих латинских и грчких писаца.

³⁹ Други облик Амијан Марцелин (Ammianus Marcellinus, друга половина 4. века н. е.), Грк из Антиохије на Оронту, римски историчар. Као официр учествовао у већини ратова тога времена, у војсци цара Јулијана, а у миру писао у Риму своје историјско дело.

⁴⁰ Амијан Марцелин, *Историја*, Београд, Просвета, 1998, стр. 277.

Друго важно сведочанство оставио је Касије Дион⁴¹, који је писао почетком 3. века. После више од 300 година након догађаја које описује, Дион тврди да су “многа места била запаљена, тако да су, између осталих, претворени у пепео арсенал [*neorion*], складишта [*apothecae*] жита и књига, за које се прича да су многобројне и изузетне”.

Од “многих места која су изгорела”, Касије Дион је издвојио три установе од виталног значаја за град: “арсенал”, чувене “амбаре” и “зграду” у којој су била смештена “складишта за књиге” и која је, према Оросију⁴², случајно била смештена близу докова; Ливије⁴³ је описао као “најлепши споменик” [*pulcherrimum monumentum*].

Следећа појединост која је збуњивала савремене научнике је Страбоново патворено ћутање о Библиотеци. Страбон је био први писац који је посетио Александрију две деценије након Цезарове смрти. Добро је познавао овај град, у коме је провео четири године (24-20. год. пре н. е.). Сачуван је подробен, а уједно и најбољи опис древне Александрије у коме помиње луку, храмове, позориште, Сему⁴⁴ и Музеон, али без иједне речи о Библиотеци. Извесно је да је прочитао много књига током свог дугог боравка у граду, али где - то нигде не спомиње. Највероватније због наметнуте забране на ту тему за време владавине Јулио-Клаудијске породице. Страбон ће ипак алудирати на Библиотеку, али на заобилазан начин. У теоретском одељку своје “Географије” преиспитује и критикује дела и методе својих претходника, те наглашава да је стоик Ератостен у утврђивању одређених географских података користио информације из “многих сведочанстава”: “Јер Ератостен све ово прихвата као ствари непобитно утврђене сведочењем људи који су били у тим областима, пошто је прочитао многе архиве [*hypomnemata*] којима је био добро опскрбљен, имајући на располагању огромну библиотеку као што сам Хипарх⁴⁵ тврди да је била”.

Нема сумње да Страбон овде алудира на велику Александријску библиотеку која, очигледно, није постојала када је он боравио у Александрији, те није могао лично проверити многе оригиналне географске извештаје. Стога је упућивао своје читаоце на Хипарха, који је живео један век раније, као сведока богатства Библиотеке, где је некада радио и Ератостен.

Страбонова тврдња је утолико упадљивија јер је у оштрој супротности са ранијим изјавама два писца који су у свом раду користили “краљевске архиве” у Александрији. Када је Агатархид из Книдуса⁴⁶, познати александријски географ, био принуђен да због унутрашњих немира оде у изгнанство, изненада закључује своје недовршено дело “На Црвеном мору”: “Напустили смо идеју о писању... јер нисмо могли да прецизно прегледамо архиве [*hypomnemata*], што је последица немира у Египту”. Касније, 59. год. пре н. е., Диодор⁴⁷ који је посетио Александрију једва деценију пре Цезаровог рата, још

⁴¹ Cassius Dio Cocceianus (око 150-235), родом из Никеје (Битинија), дошао је рано у Рим, где је постао висок државни чиновник. Написао је на грчком језику римску историју у 80 књига, од оснивања Рима до 229. године.

⁴² Orosius (5. век), из Бракаре, сада Брага у Португалији, хришћански писац. Његово главно дело је *Скица историје света (Historiae adversum paganos)*.

⁴³ Titus Livius (59. год. пре н. е. - 17. год. н. е.), из Патавија (Patavium, Падова), римски историчар, живео је у Риму, Аугустов пријатељ. Његов приказ римске историје (који је само делимично сачуван) обухватао је у 142 књиге период од оснивања града Рима (отуда и наслов *Ab urbe condita libri*), па све до Друзове смрти (9. год. пре н. е.).

⁴⁴ Посмртни храм где је био сахрањен Александар Македонски.

⁴⁵ Hipparchos (средина 2. века пре н. е.), из Никеје (Битинија) најзначајнији грчки астроном.

⁴⁶ Agatharchides (2. век пре н. е.), из Книда, грчки историчар, географ и филолог. Његова главна дела (*Историја Азије и Европе, Опис Црвеног мора, тј. обала Персијског залива*), сачувана су само у фрагментима.

⁴⁷ Diodoros (1. в. пре н. е.), са Сицилије, аутор грчке историје света, *Историјска библиотека*, која почиње од митског доба и наставља се до Кајсаровог (Цезаровог) освајања Британије (54. год. пре н. е.).

увек је могао тврдити да се, у свом опису Црвеног мора, “делимично заустављао код краљевских архива [*basilika hypomnemata*], сачуваних у Александрији”. Тако су краљевске *hypomnemata* и даље биле на располагању научницима у Александрији до предвечерја Цезаровог рата 48. године пре н. е., а у време Страбоновог боравка у граду две деценије касније, њих тамо више није било.

Уништење Серапеума 391. године н. е.

Након уништења Краљевске библиотеке 48. год. пре н. е., “Библиотека ћерка” је постала главна библиотека у Александрији. Смештена унутар Серапеума, уживала је заштиту све док су и пагански храмови били свети и безбедни. Међутим, након проглашења хришћанства званичном религијом царства, светост храмова бива угрожена. Ситуација је постала критична за време владавине цара Теодосија⁴⁸ који је отпочео свеопшту кампању против многобоштва и његових храмова широм царства. Теофил, фанатични александријски бискуп, вешто добија царско одобрење да Дионизијев храм претвори у цркву. Његове драстичне методе уплашиле су многе становнике који су још увек били многобошци, па су, пуни страха и злих слутњи, потражили уточиште у застрашујућем ограђеном простору око Серапеума - масивног здања налик тврђави на земљаној узвишици, кога су историчари описивали као “александријски Акропол”.

Цар Теодосије 391. године издаје указ којим одобрава рушење храмова у Александрији, па Теофил доводи фанатичну светину до улаза у Серапеум, где је престрављеној маси наглас прочитао цареве речи. Ови су побегли у великој пометњи, пошто је Теофил дошао до самог храма и лично задао први ударац култној статуи Сераписа. Теофилове одушевљене хришћанске присталице следиле су његов пример и махнито су јурили по храму, уништавајући, рушећи и пљачкајући. Када је храм био потпуно опустошен, Теофил је наредио да се на његовом месту подигне црква.

Може се са сигурношћу претпоставити да је библиотека Серапеума доживела своју пропаст заједно са храмом. Постоји неколико сведочанстава очевидаца савременика и сви се слажу да је пустошење било потпуно. Извесни Теодорет тврди да је “храм био уништен до темеља”; други сведок, Еунапије⁴⁹, казује да су Теофил и његове присталице “изазвали уништење храма и завадили се око онога што се унутра налазило”, па наставља: “Само темеље нису могли однети, због величине његових камених блокова, које нису могли да уклоне; али су оштетили и уништили практично све”.

Афтоније⁵⁰, који је посетио Александрију у 4. веку, написао је “опис александријског Акропоља”, мислећи на Серапеум: “Са унутрашње стране колонаде (трема са стубовима) биле су изграђене собе, од којих су неке служиле као складишта за књиге [*tameia tois bibliois*] и биле су отворене онима који су свој живот посветили учењу. Управо су ове радне собе уздигле град на водеће место у филозофији. Неке друге собе биле су уређене за ‘обожавње старих богова’”. Може се са сигурношћу закључити да Афтонијева

е.); обрађује и историју Египта, Асирије, Вавилоније, Медије, Индије и др., и усклађује грчку историју с римском. Од укупно 40 књига сачуване су у целини само књиге 1-5 и књиге 11-20.

⁴⁸ Теодосије I Велики (Flavius Theodosius, око 346-395), римски, али већ и византијски цар 379-395. год. н. е., последњи цар који је успео да још једном уједини целокупно Римско Царство; за његове владавине хришћанство је проглашено за једину, званичну религију (381. год. н. е.).

⁴⁹ Euparinos (отприлике 345-420), из Сарда, писао је биографије, углавном неоплатоника. У свом историјском делу, сачуваном само у изводима, обрађује време од 270. до 404. Дело је написано у тону непријатељском по хришћанство.

⁵⁰ Arhthonios (314 -393), из Антиохије у Сирији; ученик великог реторичара Либанија, сматра се да је живео у другој половини 4. и на почетку 5. века н. е. Као реторички писац, чувен је по свом малом приручнику *Progymnasmata - припремне вежбе за беседнике*, делу изузетне једноставности и јасноће.

изјава значи да су складишта за књиге, као и обожавање старих богова некада били обележја Серапеума, али не и цркве која га је заменила.

Арапски извештаји о пропасти Библиотеке

После бурних година с краја 4. и почетка 5. века, Александрија је изнова почела нормалан живот и постала средиште новог интелектуалног покрета заснованог на хришћанству и његовој чувеној катихетској⁵¹ школи. Ученици из читавог хришћанског света долазили су у велику школу за коју се тврдило да је њен оснивач Св. Марко Јеванђелиста и која је имала ту част да у њој предају Ориген⁵² и Клемент⁵³. За наредна два и по столећа, град је стекао потпуно нов карактер и културу; а старе институције - Серапеум, Музеон и њихове библиотеке више никада нису спомињане.

Арапски војсковођа Амр ибн ал-Ас⁵⁴ 642. год. освојио је Египат и заузео Александрију. Догађаје из раних арапских освајања забележили су историчари са обе стране, Арапи, као и Копти и Византинци. Ипак, за време владавине Арапа, више од пет векова након освајања, није било ниједне алузије на било који догађај везан за неку од александријских библиотека. Изненада, почетком 13. века, појављује се извештај који описује како је Амр спалио књиге из старе Александријске библиотеке.

Најраније извештаје о овом догађају забележила су два славна арапска писца - Абд ул-Латиф Багдадски⁵⁵ и Ибн ул-Кифти⁵⁶. Абд ул-Латифов запис нема праву историјску вредност, а значајнији и потпунији је Ибн ул-Кифтијев извештај. Он каже да је Амр, по наређењу халифе Омара, наредио да се књиге расподеле међу александријским купатилима и употребе као гориво за грејање. За њихово уништење било је потребно шест месеци.

Потоњи арапски писци су, у потпуности или делимично, понављали Ибн ул-Кифтијев извештај. Међутим, од 17. века у Европи је почело спорење о његовој аутентичности. Савремени историчари су такође врло опрезни када је у питању веродостојност читавог текста, јер је вишеслојан и црпљен, бар у деловима, из старијих извора.

У анализи историјских околности у којима су овакви текстови настајали, треба имати на уму да су 11. и 12. век били одлучујући у историји крсташких ратова и пресудан период светске историје. Овде су посебно значајне две последице ових ратова. Прва је била војна, одлучена у корист Арапа на бојном пољу у Палестини. Друга, културна и далекосежнија, била је у корист Запада. У Европи је постало општепознато да су велики градови у муслиманском свету са својим славним библиотекама били складишта огромног књижног богатства, нарочито дела старих Грка.

Извесни догађаји који су се десили истовремено са крсташким ратовима у 11. и 12. веку имали су за последицу уништавање библиотека. Најранији забележен догађај одиграо

⁵¹ Катихеза, катехеза (грч.), поучавање; верска настава у облику дијалога (питања и одговори). Почев од 2. века развијају се катихетске школе, најпре у Александрији, потом и другде, посебно у Антиохији, као центри теолошко-филозофске науке.

⁵² Adamantius Origenes (око 185-254), из Александрије, највећи и најученији међу грчким црквеним оцима, Клеменов ученик, учитељ катихетске школе у Александрији.

⁵³ Titus Flavius Clemens Alexandrinus (2. век н. е.), родом, вероватно, из Атине, први хришћански научник. На својим великим путовањима стигао је на крају у Александрију, где је био у почетку сарадник школе научника, а касније њен управник.

⁵⁴ “Један од четири арабљанска политичка генија у исламу”, живео у 7. веку; намесник Египта за време омајадског халифе Муавије (владао 661-680).

⁵⁵ Абд ал-Латиф ал-Багдади (1162-1231), вишеструки и плодни ирачки научник, чији се кратки опис Египта истиче међу најважнијим топографским делима средњег века.

⁵⁶ Арапски историчар из 12-13. века; био судија у Алепу.

се за време велике глади у Египту око 1070. године, када је фатимидски⁵⁷ халифа Ал-Мустансир био принуђен да понуди на продају хиљаде књига из велике фатимидске библиотеке у Каиру, како би исплатио новац који је дуговао својим турским војницима. Једном приликом продао је “18 000 књига из области античких наука”. Другом, за један дан, изнео је из библиотеке 25 камиљих товара књига да би исплатио дугове двојици министара. Један део био је процењен на 5 000 динара, мада је његова права вредност била 100 000 динара. Тако су “књиге непроцењиве вредности и којима се ни броја не зна биле расуте по разним земљама”.

Други, драстичнији догађај, одиграо се за време крсташког заузимања Триполија на сиријској обали 1109. године. После шестогодишње опсаде, град је понудио капитулацију под условом да животи и имовина буду заштићени, што су крсташи и обећали. Али, након предаје, крсташи су, према неким изворима, похарали град и опљачкали новац, благо од његових житеља и небројене књиге из школа.

Ови инциденти подстакли су осећања јавног огорчења и гнева, често изазивајући оптужбе и противоптужбе. У таквим околностима, измишљање приче о арапском уништењу најчувеније библиотеке античког света у Александрији било је део битке речима која је обележила време крсташких ратова.

Након збацивања старе шиитске владавине Фатимида и успостављања своје власти у Египту, Саладину⁵⁸ је био преко потребан новац да би наставио своје кампање против крсташа и исплатио све оне који су му служили и са њим сарађивали. Стога је многе конфисковане драгоцености поклањао и нудио на продају. У два наврата, међу овим драгоценостима биле су велике јавне библиотеке.

Саладин је 1171. године успоставио контролу над Египтом и прогласио расподелу и продају лицитацијом чувене фатимидске библиотеке: “Аукционист, Ибн Сура, преузео је бригу о продаји која је трајала неколико година”. Арапски извори наводе и да је Саладин, након заузимања палате, “од толиких њених драгоцености, продао библиотеку која је била једно од светских чуда; а прича се да у целом муслиманском свету није било ниједне равне оној у фатимидској палати”. Ал-Имад, један од Саладинових помоћника, помиње да је библиотека у то време имала “120 000 у кожу повезаних томова тих бесмртних старих књига... од њих, осам камиљих товара било је пренето у Сирију”. Тако је Саладин уништио оно што је остало од библиотеке која је некада имала 2 000 000 томова, пре него што су и сами Фатимиди почели да их продају.

Постоји извештај и о судбини друге библиотеке са више од 1 000 000 књига, у сиријском граду Амиду на горњем Еуфрату, коју је Саладин 1183. године поклатио за учињене услуге својим главним присталицама. Забележено је да је извесни Ал-Кадил Ал-Фадил из ње одабрао седамдесет камиљих товара, а да је Ибн Кара Арслан провео седам година у “продавању вишка драгоцености из Амида”.

Неспорно, на Западу је знатно порасла потражња књига у време крсташких ратова, нарочито у 12. столећу, када је Европа доживела препород учености. По свему судећи, набавка књига је била један од циљева крсташа и Запада уопште. Очито је и да је већина књига понуђених на продају нашла свој пут изван муслиманског света. Многи историјски извори тврде да су књиге које је најпре продао Ал-Мустансир “биле одвезене бродовима Нилом у Александрију или Северну Африку” или “однете у остали део света”. Прецизније, књиге које је Саладин продао у Каиру - или бар њихова номинална вредност - “биле су

⁵⁷ Фатимидски халифат, једини већи шиитски халифат у исламу, био је успостављен у Тунису 909. године као смишљен и намеран изазов верском поглаварству исламског света који су представљали Абасиди у Багдаду.

⁵⁸ Ал-Малик ан-Насир Салах ад-Дин Јусуф I (1138-1193), утемељитељ династије Ејубида, велики арапски војсковођа.

однете у Сирију”. Што се тиче књига из Амида, “земља је била испуњена његовим драгоценостима”.

Приметан је сетан тон ових извештаја, што указује на опште осећање огорчености и незадовољства због губитка драгоценог наслеђа учености. Сходно томе, Саладин је био изложен оштрој критици, нарочито од стране припадника старог режима којих се плашио и настојао да их потисне. Било је, дакле, важно да се присталице новог поретка покажу дорасли приликама и оправдају акције новог владара. Тешко се може сумњати да је управо као одговор на захтев ових незгодних околности, Ибн ул-Кифти забележио невероватну причу о Амру који наређује да се књиге из древне Александријске библиотеке употребе као гориво за загревање градских купатила. Прећутно се подразумева да је мањи злочин продати књиге у невољи него бацити их у ватру.

Слава античке Библиотеке - наслеђе за вечност

Александријска библиотека била је не само највећа интелектуална авантура у читавој антици, већ и центар научног истраживања који су често походили учењаци из целог Средоземља. Чак и након свог нестанка пре 1600 година, са опадањем античког света, наставила је да живи у памћењу средњовековних писаца. Њена судбина и данас је узрок распре међу научницима, а разлог за ово изузетно и несмањено интересовање је у томе што су Библиотека и Музеон били главни представници цивилизације свога доба и темељ на коме је израстао древни Александријски универзитет, центар међународне учености више од седам столећа.

Највећу тешкоћу у праћењу историјата и судбине ове изузетне институције представља оскудност и фрагментарност доступних извора, расутих по делима разних аутора. Књиге писане о Библиотеци, као што је Калимахов “Пинакес” и о Музеону, као што је Аристоникова, нису сачуване. Слава Библиотеке је била толика да су писци, по свему судећи, сматрали излишним писање о њој. Атенај, који је грађу за своју књигу црпио из 1500 дела прегледаних у Александријској библиотеци, казује: “С обзиром на број књига и уређеност библиотека и скупштине Музеона, шта треба да помињем, кад су познати свакоме”.

Александријска библиотека, један од водећих интелектуалних центара света, поседовала је јединствену збирку научних, филозофских и књижевних дела и вековима била уточиште за бројне ауторе који су ту налазили свој извор надахнућа:

- Аристарх је био први човек који је рекао да Земља ротира око Сунца - читавих 1800 година пре Коперника;
- Ератостен је доказао да је Земља лоптаста и израчунао њен обим у границама 1% тачности и чак је размишљао о пловидби око света; пуних 1799 година пре него што је Колумбо предузео своје путовање 1492;
- Еуклид је у Александрији написао своје *Геометријске елементе*, од којих се највећи део и данас проучава у школама широм света;
- Архимед је проучавао хидростатику и полугу и изумео је Архимедов завртањ, још увек у употреби у неким деловима Египта за извлачење воде за наводњавање из Нила;
- Херофил је дефинисао органе и тачно идентификовао мозак као контролни телесни орган и чак израчунао систолни и дијастолни пулс, постављајући идеју о циркулацији крви - пуних 1700 година пре Харвија;
- Основа књижевне науке постављена је пажљивим уређивањем и критичком оценом великих класика, нарочито Хомерових дела;

- Отвореност према другима била је очигледна и управо је у Александријској библиотеци Стари завет, “Септуагинта”, био прво што је преведено са хебрејског на грчки;

- Манетон, египатски свештеник и историчар, груписао је египатске владаре у династије - класификација која се користи и дан-данас...

И још много тога...

Библиотека и Музеон заједно представљали су рани пример модерних научних академија, са циљем да прикупе сва позната светска знања - и приближили су му се - са најмање 700 000 свитака, то су била највећа складишта познате писане грађе.⁵⁹

Резиме

Александрија, која стоји на раскрсници главних комуникационих путева Африке, Европе и Азије, била је у античко доба највећи центар науке, филозофије и уметности, интелектуално место сусрета за истакнуте представнике египатске, грчке, персијске и других култура, где су могли да воде дијалог и у међусобним контактима обогаћују своје знање.

У таквој клими, захваљујући грчкој династији Птоlemeја, крајем 3. века пре н. е. настала је прва универзитетска библиотека у историји, која је била и истраживачки институт и музеј - древна Александријска библиотека, једна од најамбициознијих замисли и најузбудљивијих авантура у историји људског рода. Први пут у историји, учињен је покушај да се свеопште знање сакупи, кодификује и организује и да се разне културе отворе једна према другој. Овај екуменски дух и опредељеност ка уважавању различитости фаворизовали су рационализам, дебату и друге методе учености. Вредности истине, части и толеранције биле су веома развијене у древној Библиотеци, те су научници из целог света овде расправљали о свим темама које би замислили у својој машти. Након 16 столећа од уништења ове изузетне институције, 2002. године остварена је увек жива идеја о њеној обнови, те Bibliotheca Alexandrina данас представља египатски подухват међународног домаћаја и амбиција.

*Превела са енглеског и приредила
мр Маријана МАТОВИЋ*

SUMMARY

Alexandria located at the junction of main communication paths between Africa, Europe and Asia was in ancient times the largest center of science, philosophy and art, the intellectual place of meetings for prominent representatives of Egyptian, Greek, Persian and other cultures where they could conduct dialogue and enrich their knowledge in mutual contacts. In such a climate, thanks to the Greek dynasty Ptolomeys, in the early part of the fourth century BC was founded the first university library in history which was both a research center and a museum -

⁵⁹ Највећи део рада базиран је на књизи проф. др Мустафе ал-Аббадија, професора историје Старог века на Александријском универзитету, “Живот и судбина древне Александријске библиотеке” (*The Life and Fate of the Ancient Library of Alexandria*, 1992).

the ancient *Bibliotheca Alexandrina* , one of the most ambitious undertakings and the most exciting adventures of mankind.

For the first part in the history the endeavor was taken to collect, code and classify the complete knowledge and to open different cultures one to another. This ecumenical spirit and orientation to appreciate difference favored rationalism, debate and other erudition methods. The value of truthfulness, honor and tolerance was developed highly in the ancient Library so that scholars from all over the world discussed on all the themes they could imagine. After sixteen centuries from the destruction of this exceptional institution the ever living idea of its reestablishment was achieved in 2002 so that *Bibliotheca Alexandrina* today represents an Egyptian undertaking of international scope and ambition.